

Willem III in de politiek

**Een comparatieve studie van de relatie tussen Willem III en de Staten-Generaal
gedurende twee perioden uit zijn politieke carrière in de Nederlanden**

Bachelorscriptie

28-08-2012

Timo Vosse (3267717)

Docent: David Onnekink

Cursus: Wereldoorlog 0.1

Inhoudsopgave

Inleiding	3
1. Kennismaking met het systeem en de personages	7
§ 1.1 Het Staatse systeem	
- <i>Besognes</i>	
- <i>De functie van de overheid en de Raad van State</i>	
§ 1.2 De griffier	
§ 1.3 De raadpensionaris	
§ 1.4 De stadhouder	
- <i>Het Edict</i>	
- <i>In de Raad van State</i>	
- <i>Politieke obstakels</i>	
- <i>Het stadhouderschap en de invulling daarvan</i>	
- <i>Analyse</i>	
2. Kennismaking met het spel der personages	14
§ 2.1 Literaire inbedding	
- <i>Analyse van de rol van raadpensionaris</i>	
- <i>De raadpensionaris en besluitvorming</i>	
- <i>De weerbaarheid van Willem III ten opzichte van de Staten-Generaal</i>	
- <i>Context en discussie voor de periode rond de eerste briefwisseling, 1681-1685</i>	
- <i>Context en discussie voor de tweede briefwisseling, 1702-1705</i>	
§ 2.2 Eerste briefwisseling	
- <i>Methode</i>	
- <i>De 'dreiging' van een alliantie met Frankrijk</i>	
§ 2.3 Tweede briefwisseling	
- <i>Methode</i>	
- <i>Besluitvorming en opvolging in de Republiek</i>	
- <i>Diplomatiek en beeldvorming</i>	
§ 2.4 Resultaten	
Conclusie	29
Literatuur- en bronnenlijst	30

Inleiding

Van 1689 tot 1702 regeerde Willem III de facto vier landen. Officieel deed hij dit vanuit twee functies: als koning in Engeland, Schotland en Ierland en als stadhouder in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden (hierna: de Republiek). Vooral het buitenlandse beleid, zowel militair als diplomatiek, viel daardoor voor een groot deel onder zijn hoede in beide functies. Deze heerschappij eindigde abrupt: Willem III werd ziek en stierf begin 1702, ook ongeveer aan het begin van de Spaanse Successieoorlog. Opvolging van een invloedrijk figuur als hij in een periode als deze vormt een interessante aanleiding voor onderzoek: de gehele alliantie tussen Engeland en de Republiek, immers mogelijk gemaakt en versterkt door Willem III, moest wellicht heruitgevonden worden.

Niet alleen zijn opvolging, maar het gehele proces van de opkomst en opvolging van Willem – voluit: Willem Hendrik van Oranje-Nassau – is interessant. Hoe kon een Prins van Oranje een aantal invloedrijke posities innemen in een land dat recentelijk het stadhouderschap afgezworen had, om dan ook nog koning te worden in één van de meest dreigende nabijgelegen gebieden, namelijk Groot-Brittannië? Veel onderzoek is reeds gedaan naar deze ontwikkeling en haar context, vanuit verschillende perspectieven. Ook naar de opkomst van Willem III, al wordt daar, zoals Wout Troost het in de inleiding van zijn biografie van Willem III formuleert, “vóór Willem III of tegen hem”¹ geschreven. Toch wil ik er daar nog één aan toevoegen, waarbij die partijdigheid door breed gebruik van bronnen en literatuur vermeden wordt.

In dit onderzoek hoop ik met een net weer andere invalshoek nieuwe stof toe te voegen aan het verhaal. Ik probeer hierbij zo secuur mogelijk tewerk te gaan: de locatie blijft beperkt tot de Republiek, met betrekking van personen uit andere landen wanneer dat tot verduidelijking leidt. Zoals Curtis William Wood, voorheen werkzaam aan de University of North Carolina, al aangeeft, is er over het Engeland van deze periode veel gezegd, maar valt er wat betreft de Republiek nog het een en ander aan te vullen.²

Na een korte inleiding in de formele besluitvorming binnen de Nederlandse politiek, zal ik zo snel mogelijk doorgaan naar het informele circuit. Dit laatste is waar mijn onderzoek primair om draait: waar vonden anderen dat Willem stond op het toppunt van zijn macht? Zoals ik in het eerste hoofdstuk zal proberen aan te tonen, waren er namelijk doorlopend meerdere personen (meerdere functies) die de bevoegdheid hadden om voorstellen te doen en het land (mede) te regeren. Ik wil hierbij echter anders te werk gaan dan mijn voorgangers, hetgeen ik vanaf hier gaandeweg zal bespreken. De opzet van mijn onderzoek is een comparatieve studie: twee bronnenverzamelingen uit twee verschillende periodes zal ik tegen elkaar afzetten, waarna ik mijn conclusies vergelijk met die van eerdere auteurs. Twee selecties van brieven die niet aan Willem III of van hem afkomstig zijn,

¹ Wout Troost, *Stadhouder-koning Willem III: een politieke biografie* (Hilversum 2001) 10.

² Dit merkt hij meerdere keren op, zie bijvoorbeeld Curtis William Wood, *A Study of Anglo-Dutch Relations in the Grand Alliance, 1701-1706* (Ann Arbor 1981) 31.

maar wel deels *over* hem gaan. De beoogde winst: een stuk beeldvorming en extra informatie die niet te voorschijn was gekomen bij onderzoek naar de directe correspondentie van Willem III, simpelweg doordat Willem III of zijn respondent het zich niet konden permitteren dat soort informatie letterlijk op te schrijven.

Welke briefwisselingen zijn er dan te gebruiken? In het kader van Willems heerschappij is immers al veel besproken. De briefwisselingen die Willem III zelf voerde, zijn door auteurs als Wood, David Onnekink en Stephen Baxter uitgebreid beschouwd.³ Ook de enorme collectie brieven van en naar Anthonie Heinsius is al vaak onderzocht⁴, al kan ik deze door de veelheid aan personen die hierin hun stem doen gelden, niet negeren. Sterker: ik wil gebruikmaken van de vele personen die Heinsius aanschreven en zelf relatief onafhankelijk waren van de Nederlandse politiek, maar zich daar wel over uitlaten – lees: er geen onderdeel van uitmaakten zoals Heinsius zelf, maar er wel kennis van pretendeerden te hebben. Veenendaals gedrukte uitgave van de briefwisselingen van Heinsius vormt hiervoor een goed uitgangspunt.⁵

Verder wil ik – en hiermee hoop ik nieuwe perspectieven aan te boren – de tweede briefwisseling kunnen aanwenden om vergelijkend onderzoek te kunnen doen met personen die zich in een geheel andere periode van Willems heerschappij in de Republiek uitlieten over de politiek. Voor dit onderzoek is mijn keuze gevallen op de briefwisselingen van Thomas Plott en Thomas Chudleigh, gezanten uit Engeland, gestationeerd in Den Haag in de jaren tachtig van de zeventiende eeuw. Hiervoor is de gedrukte uitgave van Frederick Arnold Middlebush in mijn ogen een goed uitgangspunt.⁶

Waarom deze gezanten en waarom de jaren 1680? Het antwoord is in mijn ogen simpeler dan het lijkt. Willem had in dat decennium nog recent de machtspositie terugveroverd die zijn familie definitief verloren leek te hebben na de dood van zijn vader, stadhouder Willem II. Zijn politieke agenda was toen relatief vrij van zaken in Engeland (enkele reizen met betrekking tot inning van schulden en dergelijke daargelaten) en hier valt mijns inziens te onderzoeken hoe Willem zichzelf het liefst zag regeren in de Republiek. Ook kan gesteld worden dat hij in deze periode net op het toppunt van zijn macht in de republiek was gekomen, alhoewel zijn macht in die periode een tijd lang wankelt,

³ Zie voor een goede bronnenuitgave: *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland*, Nicolaas Japikse ed. (Den Haag 1927-1937). Voorbeelden van literatuur waarin deze correspondentie behandeld wordt: Curtis William Wood, *A Study of Anglo-Dutch Relations in the Grand Alliance, 1701-1706* (Ann Arbor 1981); David Martin Luther Onnekink, *The Anglo-Dutch Favourite: The Career of Hans Willem Bentinck, 1st Earl of Portland (1649-1709)* (Aldershot 2007); Stephen B. Baxter, *William III* (Londen 1966).

⁴ Een voorbeeld van een werk waarin deze bron vanwege het onderwerp handig uitermate bleek, is David Martin Luther Onnekink, *Het snelle initiatief en de brede blik: Engels-Staatse diplomatieke samenwerking gedurende de beginjaren (1702-1706) van de Spaanse Successie-oorlog* (Utrecht 1996). Hierin staan ook enkele verwijzingen naar eerdere onderzoeken van Nederlandse historici, die echter niet, zoals Onnekink, hun vraagstelling uitbreidden tot buiten de Republiek.

⁵ Anthonie Heinsius, *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720*, A.J. Veenendaal ed. (Den Haag 1976).

⁶ *The Dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685): English Envoys at The Hague*, Frederick Arnold Middlebush (s-Gravenhage 1926).

zoals verderop te lezen valt. Het gaat mij vooral om het beeld dat geschetst wordt van Willems manier van regeren en de verhouding die hij heeft met de Staten-Generaal, vanuit het perspectief van deze Engelsen. Ook in de briefwisselingen van Heinsius zal ik vervolgens aandacht besteden aan het Engelse beeld van de formele maar vooral informele besluitvorming binnen de Republiek. Daarmee komt automatisch een belangrijke vraag uit mijn onderzoek naar voren: hoe heeft de beeldvorming van de Engelsen met betrekking tot de besluitvorming in de Republiek zich ontwikkeld? Door uit Heinsius' briefwisselingen brieven te selecteren van zowel voor (hoewel schaars) als na Willems dood, hoopte ik echter ook aan een grotere, overkoepelende vraag toe te komen:

Hoe verhiel Willem III zich met de Staten-Generaal in de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden in enerzijds de jaren 1681-1685, anderzijds de periode voor diens dood in 1702?

Wat betreft de briefwisseling van Heinsius bleek deze vraag echter moeilijker te beantwoorden dan gedacht: men praat niet graag over het verleden, althans niet over Willem III na zijn dood. Deze vraag is echter wel een rode draad gaan vormen door mijn onderzoek, waarbij de literatuur en andere briefwisseling een belangrijke plek innemen.

Het lezen van de brieven is steekproefsgewijs gegaan, teneinde de hoeveelheid werk binnen de perken van een bachelorscriptieonderzoek te houden. De methoden die ik heb gekozen om de resultaten minder willekeurig te laten zijn dan bij een normale steekproef, zijn bij beide gericht op het vinden en gebruiken van de juiste zoekwoorden. Daarnaast heb ik bij de briefwisseling van Anthonie Heinsius, vanwege de variatie in talen en de grootte van de bundel, een leestest met vrijwilligers gedaan om uit een langere periode brieven te kunnen selecteren. Een preciezere reflectie op de methode kan worden gevonden in beide paragrafen die de briefwisselingen behandelen; dit zijn de paragrafen 2.2 en 2.3.

Kort beschouwd passeren in deze scriptie de volgende vragen de revue. Hoe zag het formele besluitvormingssysteem eruit? Welke functies speelden een rol en welke weg legden voorstellen af in het systeem? Welke bewegingen van Nederlandse politici, met name Willem III voor zijn dood en de gezagdragers binnen zijn voormalige machtsgebied na zijn dood, zagen de brieven-schrijvers binnen dit systeem? Wat was de toon waarin dit systeem in 1681 tot en met 1685 en rond 1702 beschreven werd? Wat voor conclusies kunnen hieruit getrokken worden met betrekking tot de ontwikkeling van het Engelse beeld van het Nederlandse staatsapparaat, en de Engelse houding die hieruit voortvloeide? Wie waren Willems opvolgers vanuit de optiek van de geselecteerde brieven-schrijvers? En hoe verhoudt dit alles zich tot de woorden van de historici die zich hiermee hebben beziggehouden?

De literatuur heeft een flink voorschot genomen in de beantwoording op deze vragen. Zo merkt Stephen Baxter op dat Anthonie Heinsius, in zekere zin het hoofd van de Staten-Generaal, in de laatste vijf jaren voor Willems dood 'more an equal than a subordinate' lijkt te zijn van de stadhouder-

koning.⁷ Ook Curtis William Wood lijkt hiervan overtuigd, en stelt zelfs dat Willem III in deze periode een regenteske, de facto decentrale staatsvorm had geaccepteerd in de Republiek.⁸ Een verandering lijkt dus te hebben plaatsgevonden, aangezien de twintiger Willem III nu juist als bijna-monarch opkwam in de Republiek (zie ook de analyse aan het slot van hoofdstuk 1), wat eerder een centralistisch stelsel suggereert. Het zou verrassend zijn als er geen scherp contrast kon worden waargenomen tussen de centrale rol die Willem in de jaren '81-'85 speelde in de Republiek, en de aannemelijk drukker carrière die hij doormaakte tegen 1702; de volledige weergave van dat contrast bewaar ik nu echter voor vervolgonderzoek.

Niet over alles zijn de auteurs even gelijkgestemd. Zo is bij de behandeling van één van mijn belangrijkste vragen nog veel ruimte om nuanceringen aan te brengen, aldus Wood: “Dutch politics remain very obscure, and the effect of William’s death is unclear.”⁹ Zeker de nog tamelijk recente politieke biografie van Wout Troost¹⁰ is in dit kader een goede aanvulling, te meer daar auteurs als David Onnekink en Guido de Bruin een andere nadruk leggen in hun werken en meer ingaan op diplomatie of geheimhouding. In deze scriptie probeer ik het beeld aan te vullen vanuit de rauwere, zichtbaardere politieke verhoudingen tussen Willem III en de Staten-Generaal en het beeld dat ontstaat van de Nederlandse overheid, zoals zal blijken uit zowel literatuur als enkele primaire bronnen.

⁷ Stephen B. Baxter, *William III* (Londen 1966) 346.

⁸ Curtis William Wood, *A Study of Anglo-Dutch Relations in the Grand Alliance, 1701-1706* (Ann Arbor 1981) 37.

⁹ *Ibidem* 36.

¹⁰ Wout Troost, *Stadhouder-koning Willem III: een politieke biografie* (Hilversum 2001).

1. Kennismaking met het systeem en de personages

Voor het bestuderen van de spelers, dient men op de hoogte te zijn van het spelbord en de spelregels. Mede daarom krijgt het eerste deel van dit hoofdstuk een vrij formele inhoud mee, met inleidingen in het politieke stelsel en de functies die politici konden bezitten. Dit onderzoek betreft uiteindelijk echter nadrukkelijk de informele handel en wandel der Nederlandse politici; de diplomatieke omgang en persoonlijke communicatie. Dat hiervoor alsnog diepgaand inzicht in de officiële hiërarchie benodigd is, heeft te maken met de opvallende rol van gezanten. Curtis William Wood gaf het reeds aan: de functie van diplomaat, zijnde een persoon in directe dienst van de staat en puur en alleen in dienst om namens die staat met afgevaardigden van andere staten te spreken, bestond simpelweg nog niet. Uiteraard werd er door afgevaardigden met elkaar gesproken, maar deze spraken eerder namens personen – politici – dan namens een staat. Als er iets vanuit een overheid aan het buitenland gemeld moest worden, wendde men zich dan ook tot (de afgezant van) de buitenlandse politicus die men voor deze berichtgeving het meest geschikt en ontvankelijk achtte.¹¹ Daarom is het belangrijk de functies die de verschillende politici kunnen hebben, in dit hoofdstuk vooraf te bespreken.

Achtereenvolgens zal ik het in dit hoofdstuk hebben over het Nederlandse regeermodel, de functies die hierin te verdelen waren en de rol die deze speelden in de besluitvorming en de communicatie met het buitenland. Extra aandacht zal uitgaan naar de functie van stadhouder, te vinden onder paragraaf 1.4.

§ 1.1 Het Staatse systeem

Extra nadruk verdient het feit dat het Nederlandse regeermodel zeer decentraal was, in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Franse, dat vrijwel geheel vanuit het Franse koningshuis werd bestierd. Zelfs de provinciale raden hadden beperkte macht, doordat hun besluiten altijd unaniem moesten worden beklonken. De afgevaardigden van deze raden kwamen elk van één van de steden, die daardoor uiteindelijk konden beslissen en in ieder geval desgewenst konden dwarsliggen. Het overkoepelende orgaan, de Staten-Generaal, was in theorie ineffectief, zeker als daarbij in aanmerking wordt genomen dat ook deze vergadering heel vaak alleen in unanimité tot besluitvorming kon komen; dit gold hoe dan ook bij besluiten op belangrijke gebieden als belastingheffing en oorlogsvoering. Dit systeem resulteerde in een logge overheid waarin *de facto* wellicht tweeduizend¹² regenten hun stem konden laten gelden en waarin een zelfs het kleinste stadje een gelijke invloed kon uitoefenen aan die van Amsterdam. In de praktijk bleek dat de afgevaardigde van Amsterdam op basis van economische

¹¹ Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 18-19; M.A.M. Franken, *Coenraad van Beuningen's Politieke en Diplomatieke Activiteiten in de Jaren 1667-1684* (Groningen 1966) 21-22.

¹² S.J. Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek: Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 68, nr. 3 (Amsterdam 1961) 37.

slagkracht veel meer invloed¹³ had. Op deze en andere, meer informele, nuances ga ik zoals gezegd pas later in, aan de hand van de twee periodes die ik geselecteerd heb.

Besognes

Een opvallend, door de tijd heen formeel geworden onderdeel van de Staten-Generaal bestond uit de zogenaamde commissies, ofwel kleine vergaderingen. In de woorden van die tijd: *besognes*. Deze bestonden uit één afgevaardigde uit ieder van de andere provincies en de griffier. De belangrijkste commissies (maritiem, buitenland, militair) konden over het algemeen ook rekenen op de aanwezigheid van de raadpensionaris. Wood legt uit dat deze commissies naast het logge orgaan van de Staten-Generaal uit behoefte waren ontstaan en op den duur een vaste vorm hadden aangenomen, waardoor men kan spreken van een zekere mate van expertise per commissie – bijvoorbeeld op het gebied van navale of buitenlandse zaken. Ze werden in zo'n mate serieus genomen, dat men hier gemakkelijk van ongeschreven recht kan spreken.¹⁴

De functie van de overheid en de Raad van State

Het decentrale systeem betekende in dezen dat de centrale overheid voor het merendeel 'slechts' diende voor besluitvormingen met betrekking tot het buitenlandbeleid. De bescherming van handelsbelangen had immers voorop gestaan bij de ontwerpers van dit systeem. Men denke aan een voor het buitenland aanspreekbare vertegenwoordiging op nationaal niveau.¹⁵ Voor zover er wel sprake was van centrale besluitvorming bij binnenlandse aangelegenheden, diende de Raad van State als uitvoerend orgaan. De aan de Staten-Generaal ondergeschikte rol die dit orgaan formeel speelde, maakte de hoofden van de Raad van Staat tot politici die niet zozeer functionele, als wel persoonlijke invloed konden uitoefenen. Toch verdienen zij – ook in dit hoofdstuk – aandacht, al was het maar omdat niet alleen zaken als belastingen en financiën, maar ook het leger – het opstellen van de defensiebegroting(!), ook wel Staat van Oorlog genoemd – onder de verantwoordelijkheden van de Raad vielen. Natuurlijk is de voornaamste reden nog dat de hoofdrolspeler in dit onderzoek, Willem III, al vroeg mocht plaatsnemen in dit instituut. Zie hiervoor met name § 1.4.

Nog één heel belangrijke eigenschap van de Raad van State: het was nu eens *niet* een overheidsorgaan waarin vaak tot unanieme consensus moest worden komen voordat een besluit doorgevoerd kon worden. Met andere woorden: Holland had er veel macht, maar kon ook, meer dan waar ook, verliezen in een stemming, zo lang de andere provinciën zich maar verenigden. Wout Troost stelt in zijn biografie van Willem III dat juist hierom vanuit Holland zorg gedragen is voor het

¹³ Franken, *Coenraad van Beuninghen*, 6-7 en 25.

¹⁴ Fockema Andreae, *De Nederlandse Staat onder de Republiek*, 111-112.

¹⁵ Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 20.

inperken van de macht van de Raad van State en het veiligstellen van de afhankelijke status ten opzichte van de Staten-Generaal.¹⁶

Om het overheidsapparaat verder te duiden, zal ik hieronder kort ingaan op enkele functies van landelijk belang en een analyse geven van de totstandkoming en samenstelling van rechten die toekwamen aan Willem III als stadhouder van de Republiek.

§ 1.2 De griffier

De griffier kan in enkele opzichten vergeleken worden met de huidige voorzitter van de Tweede Kamer. Zo had hij geen stem in het besluitvormingsproces en liep zijn termijn niet gelijk op met die van de andere politici; hij werd namelijk benoemd voor het leven. Als supervisor moest hij wél bij alle vergaderingen aanwezig zijn, inclusief de kleinschalige commissievergaderingen. De griffier had ook de taak om brieven met discrete informatie in ontvangst te nemen en erop toe te zien dat deze informatie bij de juiste commissies terecht kwam.

Wood merkt mijns inziens terecht op dat de eigenschappen van de griffier hem tot een potentieel middelpunt van het politieke proces maakten.¹⁷ Vandaar de aandacht die ik nu en later in dit onderzoek aan deze functie besteed.

Een prominente griffier uit het hier behandelde tijdvak is François Fagel, in functie van 1690 tot en met 1744. Zijn vader Hendrik Fagel, broer van raadpensionaris Gaspar Fagel, was zijn voorganger.

§ 1.3 De raadpensionaris

Officieel zat de raadpensionaris slechts de provinciale raad van Holland voor. Doordat vanaf 1653, ten tijde van Johan de Witt, de raadpensionaris geautoriseerd werd om namens de provincie met afgevaardigden van de centrale overheid en van het buitenland in contact te treden, was de potentiële invloed die vanuit deze functie kon worden uitgeoefend zeer groot. Er was geen officiële regelgeving waaruit bleek dat de raadpensionaris op enig moment verplicht was diplomatieke informatie met anderen te delen.¹⁸

Anders dan de griffier in het centrale orgaan, was de raadpensionaris wél bevoegd om een stem uit te brengen – zij het op provinciaal niveau. Cruciaal is dat hij hiernaast deelnam aan de belangrijkste nationale besognes, die daardoor twee afgevaardigden vanuit Holland hadden. Hoe via deze commissies – en vaak via de raadpensionaris – de besluitvorming verliep en onder welke omstandigheden de raadpensionaris een rol heeft gespeeld, wordt onder § 2.1 uitgelegd.

De raadpensionarissen waar het in dit onderzoek om draait, zijn Gaspar Fagel, in functie van 1672 tot en met 1688, en Anthonie Heinsius, in functie van 1689 tot en met 1720.

¹⁶ Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 67.

¹⁷ Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 22.

¹⁸ Franken, *Coenraad van Beuningen*, 24.

§ 1.4 De stadhouder

De stadhouder die in dit onderzoek behandeld wordt, is uiteraard Willem III zelf. Zijn bevoegdheden zijn echter niet simpel door het woordje ‘stadhouder’ samen te vatten. Zeker doordat eerder het stadhouderloze tijdperk was ingeluid, was het voor Willem III nu zaak om stap voor stap zijn rechten te ‘heroveren’. Voor de volledigheid volgt hier een uiteenzetting hoe en welke rechten aan Willem III werden toegewezen.

Het Eeuwig Edict

Willem III was onder andere de adellijke afgevaardigde voor Zeeland, toen in 1667 steun uit onverwachte hoek kwam om meer posities te bemachtigen. Een grote rol hierbij speelde het zogenoemde Eeuwig Edict, dat eerder juist door Jan de Witt en de zijnen was vormgegeven om de nakomelingen der stadhouders weg te houden bij de posities die eerder aan stadhouders waren voorbehouden. Dit Edict schreef dan wel voor dat de Kapitein-generaal nooit dezelfde mocht zijn als de stadhouder (de Harmonie; waardoor er in wezen geen nationale stadhouder kon zijn: de posities waren immers inherent aan elkaar); het stelde ook vast dat Prins Willem hoe dan ook een plaats zou krijgen in de Raad van State en – eenmaal drieëntwintig jaar oud – Kapitein-generaal zou *kunnen* worden – de positie werd hem namelijk slechts tot aan tweeëntwintig volle levensjaren ontzegd. Deze positie kon tot een hellend vlak leiden, waarbij een situatie zou ontstaan waarin het onmogelijk werd om Willem III nog van andere functies af te houden.¹⁹

Gedurende een lang politiek steekspel dat veel complexer was dan past binnen de hier beoogde uitleg van formele politiek, volgen twee situaties elkaar op: in de eerste hadden de orangisten in Zeeland, Friesland en Groningen de ondertekening van het Edict tegengehouden, omdat deze een eventuele benoeming tot stadhouder tegenhield. In de situatie die daarna (1670) ontstond, werd men zich echter bewust van het hiervoor genoemde hellende vlak en stemden nu ook de orangisten voor het Edict en accepteerde de prins het zelf ook, zodat alle staten het geratificeerd hadden en de positie in de Raad van State in ieder geval verzekerd was.²⁰

In de Raad van State

Nu eerst over tot wat er vaststond: de rol van de Raad van State in de carrière van de prins. Opvallend is dat het weinig gescheeld had, of hij had op 31 mei 1670 met significante beperkingen deelgenomen aan de Raad van State.²¹ Lang bleef er in 1670 discussie bestaan over de vraag of hij mee mocht stemmen over zaken aangaande zijn familie en belastingen in het algemeen, maar uiteindelijk werd hij

¹⁹ Baxter, *William III*, 52-53. Zie ook: Pieter Geyl, *Oranje en Stuart, 1641-1672* (Zeist 1963) 250; Robert Fruin, *De oorlog van 1672* (Groningen 1972) 63.

²⁰ Baxter, *William III*, 53-54.

²¹ Nicolaas Japikse, *Johan de Witt* (Amsterdam 1928) 292-293.

vanuit onverwachte hoek geholpen: de minimale meerderheid die voor hem vanuit de Staten van Holland een positie mogelijk maakte, bestond ook uit Republikeinen als Valckenier en Van Beverningk, die niet zozeer plots prinsgezind waren worden als wel vonden dat de macht van Johan de Witt weleens van meer tegenwicht mocht worden voorzien. De enige beperking die daardoor nog aan hem opgelegd werd bij zijn benoeming, was dat de benoeming van een kapitein-generaal – welke uiteraard de prins zelf zou betreffen – voor méér dan één veldtocht in unanimité moest geschieden.

Politieke obstakels

De ondertekening van het Edict en de benoeming in de Raad van State betekenden geenszins dat nu een vaste route voor Willems carrière was uitgestippeld. De dreiging van Frankrijk en Engeland enerzijds; de angst voor een nieuwe staatsgreep in de stijl van zijn vader en het feit dat hij nog geen drieëntwintig was anderzijds werden over en weer als argumenten gebruikt in een maandenlang debat, gedurende welk Willem III eerst nog met de nodige restricties Kapitein-generaal werd (slechts voor één campagne en met strikte beperkingen wat betreft bewegingsruimte in het binnenland), op 25 februari 1672. Admiraal-generaal was hij zelfs enkel in naam voor die periode, alhoewel aan die naam een mooi salaris verbonden was.²²

Uiteindelijk bleek de inval van de Fransen dreigend genoeg om de bevolking zelf ertoe te bewegen druk te gaan zetten op hun overheid. Dordrecht, Rotterdam, Gouda en Haarlem gingen alle op min of meer dezelfde wijze onder publieke druk overstag; tot aan het punt dat regenten in vergaderingen werden opgesloten totdat ze op papier hadden toegezegd alles in hun macht te doen om Willem III in de voetsporen van zijn voorzaten te laten treden.²³

Het stadhouderschap en de invulling daarvan

Het duurde slechts enkele dagen voordat er genoeg lokale stemmen opgingen ten faveure van de benoeming van de prins als stadhouder, om er een nationaal punt van te maken. Op 3 juli 1672 werd de discussie hierover in de Staten van Holland besloten. Op dit punt worden de precieze volmachten die aan de prins zouden worden toegezegd relevant. Zo werd na enig gemor het recht tot het benoemen van bestuurders in steden als Haarlem, Leiden en Gouda behouden als onderdeel van stadhouderschap, zoals dat aangeboden zou worden aan Willem. Belangrijkste echter in deze periode van oorlog: hij kon ‘tot nader order’ vrijelijk legers door de provincies sturen, zonder hiervoor regeringsgezanten ter plaatse te hoeven consulteren.²⁴ Stephen Baxter merkt hierbij op dat het ‘tot nader order’-gedeelte slechts een politieke formulering was, die uiteraard voor Willem niet tot veel restricties meer kon leiden. Het mag geen verrassing heten dat Willem III zijn positie als stadhouder van de machtige provincie Holland op 4 juli 1672 accepteerde, wat betekende dat hij de facto stadhouder van de

²² Baxter, *William III*, 63.

²³ Meer hierover kan worden gevonden in: Jan Wagenaar, *Vaderlandse Historie XIV* (Amsterdam 1755) 71-83.

²⁴ Baxter, *William III*, 77.

republiek was; nu immers het merendeel van de andere provincies van stemming onthouden was doordat zij bezet waren.²⁵

Naar het einde van de oorlog toe werd de nationale jurisdictie van Willems stadhouderschap via officiële wegen bekrachtigd: enkele maanden na het heroveren van de bezette gebieden moest worden besloten hoe deze bestuurlijk ingericht zouden worden en of ze landelijk dezelfde positie als voorheen moesten bekleden – dit laatste was overigens een niet te onderschatten punt van discussie, aangezien de provincies weinig tot niets hadden gedaan voor hun verdediging in 1672. In januari 1674 werd besloten dat Willem stadhouder van Utrecht moest worden; op 26 april werd hiertoe onder zijn invloed wetgeving bekrachtigd die zou uitgroeien tot een nieuwe staatsregeling voor de provincie Utrecht. De rechten die de prins hiermee vergaarde, zijn niet minder dan interessant te noemen: hij verkreeg het recht regenten uit de adel te benoemen, militaire gezanten aan te bevelen (op grond van zijn autoriteit kan dit ook gelijkgesteld worden aan benoeming), burgemeesters en schouten voor alle steden te selecteren uit een lijst van genomineerden (op het platteland zelfs zonder genomineerden) en tot slot het recht om de benoeming van Utrechtse politici in de Staten-Generaal goed- of af te keuren.²⁶

Toen eenmaal de andere heroverde provincies klaar waren om opnieuw ingericht te worden, bleek dat Willem ook daar stadhouder werd, met een mate en vorm van politieke macht die ongeveer gelijk stond aan die van zijn positie in de provincie Utrecht. Aangetekend dient te worden dat de staatsregelingen in Zeeland, Groningen en Friesland hetzelfde bleven en hoewel hij in de eerste nog drie van de zeven stemmen kon uitbrengen in de Staten, hadden de andere twee provincies zelfs een andere stadhouder: Hendrik Casimir II van Nassau-Dietz, die dan wel tot een tak van de Oranje-familie behoorde, maar duidelijk een andere dan die van Willem III: ze waren geen vrienden.²⁷ Hier zal ik verder niet over uitweiden, aangezien mijn onderzoek Willems relaties op landelijk niveau betreft en deze provincies, hoewel in vereniging een potentieel sterke oppositie, goedgevoelend afhankelijk waren van de gebieden waar Willem III wél een machtige positie had weten te bekleden.

Analyse

We zijn nu aanbeland bij de positie die Willem grofweg tot aan zijn dood in 1702 zou bekleden in het staatsbestel van de Republiek. Een goed moment om uit te zoomen en zijn positie en aanzien op nationaal niveau te beschouwen. Stephen Baxter besluit ook op dit chronologische punt in zijn biografie tot een analyse van die aard. Zijn analyse van het beeld dat anderen moeten hebben gehad van de kersverse stadhouder, is in mijn ogen boeiend en van zichzelf verhelderend door de beelden die opgeroepen worden. Wanneer Willems autoriteit in alle volledigheid beschouwd wordt, kan volgens Baxter gesteld worden dat hij *in all but name* het hoofd van een constitutionele monarchie was geworden, de provincies met onveranderde staatsregelingen daar gelaten. Controleer vervolgens wat

²⁵ Ibidem 77-78.

²⁶ Wagenaar, *Vaderlandse Historie* XIV, 327-329.

²⁷ Baxter, *William III*, 178-179.

Willem nog miste, vergeleken met andere monarchen uit die tijd, en geconcludeerd kan worden dat hij dan wel enkele rechten ontbeerde, maar dat dit nu juist riskante rechten waren, waarmee hij zich in een oogwenk, ondanks uitoefening naar eer en geweten, bij verschillende fracties én het volk impopulair kon maken. Zo was daar de berechting van burgers. In zijn nog jonge carrière had de prins zich al enkele keren genoodzaakt gezien een hoge militair ter dood te veroordelen.²⁸ Officieel kon hij zich echter niet in – de veel gevoeliger – strafzaken omtrent burgers mengen. De executie van een voorman van een ideologische (politieke) beweging, bijvoorbeeld, kon op deze manier dan ook moeilijker aan hem worden toegeschreven. Ook bij een ander gevoelig punt, het vaststellen van de hoogte van belastingen, was Willem officieel slechts met zijn ene stem in de Raad van State betrokken.²⁹

²⁸ Zie ook F.J.G. ten Raa en F. de Bas, *Het Staatliche Leger 1568-1795 VI* (Breda 1921) 8-9.

²⁹ Baxter, *William III*, 110; Troost, *Stadhouder-koning Willem III*, 68.

2. Kennismaking met het spel der personages

In dit hoofdstuk wil ik mijn eigen onderzoek naar voren laten komen. Met de relatie tussen Willem III en de Staten-Generaal en de beeldvorming ten opzichte van de Nederlandse overheid als kern en een aantal ondersteunende vragen als leidraad, stel ik mij tot doel hier een route aan te bieden om wijs te worden uit de vele politieke ontwikkelingen in de te bespreken perioden. Nu de functies en het systeem in formele zin duidelijk zijn, rest echter nog één ding en dat is de analyse van de politieke praktijk, zoals deze aangeboden wordt door de inmiddels bekende en reeds enkele malen aangehaalde auteurs. Daarom ga ik in paragraaf 2.1, zoals in hoofdstuk 1, nog eens met behulp van secundaire literatuur in op het functioneren van het systeem, maar deze keer met een flinke nadruk op de praktijk. Tot welke analyses en conclusies hebben de primaire bronnen de voorgaande auteurs met betrekking tot dit thema bewogen? Is er, voordat ik mijzelf in de wirwar van nagelaten authentiek materiaal begeef, een boude stelling of wordt er wellicht gewaarschuwd voor valkuilen?

De hierop volgende paragrafen 2.2 en 2.3 zullen dan de eigenlijke comparatieve studie van deze paper bevatten: 2.2 behandelt de periode 1681-1685 en de briefwisseling van Thomas Plott en Thomas Chudleigh, de gezanten uit Engeland. 2.3 behandelt vervolgens de periode 1702-1705, met als primaire bron de briefwisselingen vanaf 1702 tussen Anthonie Heinsius en verscheidene gezanten, van wie eveneens enkelen een Engelse achtergrond hebben. 2.4 beoogt een overbrugging te zijn tussen dit hoofdstuk en de conclusie: het materiaal wordt verwerkt, de uitkomsten uit de twee periodes worden tegen elkaar afgezet en een rauwe voorbode van de conclusie wordt zichtbaar. Er is inmiddels veel gezegd over de relatie tussen Willem III en de Staten-Generaal, tevens kan een bepaalde houding ten opzichte van het Nederlandse gezag worden gedestilleerd uit de brieven. Wat verschilt er en wat komt opvallend overeen?

§ 2.1 Literaire inbedding

De besluitvorming van het hoogste nationale gezag in de Republiek valt niet te analyseren zonder dieper in te gaan op de rol van de raadpensionaris en de uitoefening ervan door tijdgenoten van Willem III. Ik zal daarom in deze paragraaf beginnen met in te gaan op de literaire inzichten met betrekking tot de handel en wandel van de personen die deze interessante rol mochten vervullen. Van daaruit zal via een beschrijving van mogelijke besluitvormingsprocessen ook de stadhouder worden betrokken in deze discussie van literatuur. De driehoeksrelatie tussen besluitvorming, de Staten-Generaal en stadhouder Willem III zal tot slot toegelicht worden aan de hand van de twee perioden waar het in dit onderzoek om gaat, opdat de context helder is op het moment dat de brieven geanalyseerd worden.

Analyse van de rol van raadpensionaris

Eén van de moeilijkste politieke functies waar ik mij in kan inleven, is wel die van raadpensionaris. Hoewel wetenschapsfilosofen stellen dat aan het eigen referentiekader niet te ontkomen valt, is hier bij ondergetekende wel heel duidelijk sprake van een neiging tot hodiecentrisme – het bekijken van een historische omstandigheid vanuit de eigen horizon; de eigen tijdsgeest.³⁰ Vanuit dit onontkoombare perspectief lijkt de raadpensionaris één van de vreemdste en tegenstrijdigste functies te bekleden uit zijn tijdvak. Officieel was hij slechts werkzaam in de provincie Holland; toch ontpopte hij zich vaak tot de machtigste bestuurder van de Republiek. Zelfs als er een stadhouder was, kon deze er niet spoorlags vanuit gaan dat hij de invloedrijkste bestuurder van het land was.

De context van deze functie legt goeddeels uit wat hier aan de hand is: de centrale overheid was onlosmakelijk verbonden met de bescherming van handelsbelangen. Juist dat typische militaire en diplomatieke beleid moest ervoor zorgen dat de regenten en andere kapitaalkrachtigen niet werden gestoord door invloeden van buitenaf (Frans protectionisme, dreiging van een invasie etc.). In dat kader is de speciale positie van de provincie Holland met daarin de rijke stad Amsterdam nooit in twijfel getrokken. Enkel Zeeland kon, eveneens op economische gronden, aanspraak maken op net zo'n voorkeurspositie, zij het altijd op een tweede plaats.

Frappant is dat deze rangorde, waar de raadpensionaris als sterkste uitkwam, in stand werd gehouden door het diplomatieke systeem dat ik aan het begin van het vorige hoofdstuk heb omschreven: de provincie Holland werd vanuit het buitenland als belangrijk contactpunt geselecteerd, vanwege de economische macht van deze regio. David Onnekink benadrukt dat de briefgesprekken met de raadpensionaris hierdoor stukken interessanter zijn dan die met de griffier. Dit mede door de betrekkelijk openhartige brieven die de raadpensionaris met diplomaten in het buitenland kon uitwisselen.³¹ Zoals in hoofdstuk 1 uitgelegd is, kon hij deze brieven openbaar maken wanneer hij dat zelf wilde.

De raadpensionaris en besluitvorming

Afgaande op Curtis William Wood, ging een raadpensionaris die een besluit landelijk vast wilde leggen, als volgt te werk. Na eerst informeel overlegd te hebben met de invloedrijkste mannen van de raad van Holland, bracht hij zijn ideeën ter sprake in de provinciale *besogne* die betrekking had op buitenlandse zaken. De uitkomst van deze vergadering werd in de vorm van een resolutie ter discussie gesteld in de provinciale vergadering. Een eventueel besluit werd door de raadpensionaris wederom voorgedragen als resolutie, maar dan op nationaal niveau, dus bij de Staten-Generaal. Over het algemeen liep ook dit weer via een commissie en uiteraard kon een toekomstig besluit hier nog

³⁰ Zie voor een recente, veelvoorkomende visie op de theorie hierachter het werk van de Duitse filosoof Hans-Georg Gadamer (1900-2002).

³¹ Onnekink, *Het snelle initiatief*, 27.

vertraging oplopen door de verantwoording die parlementsleden moesten blijven afleggen aan hun provincies.³²

De raadpensionaris begeleidde het voorstel op deze manier op de weg naar vastlegging, wat volgens Wood weleens de oorzaak kan zijn geweest voor het feit dat dit schijnbaar logge apparaat nog effectief beleid kon voorschrijven.³³ Wood merkt hierbij echter wel aan dat jammerlijk weinig notities zijn overgebleven van de verschillende commissievergaderingen. Deze hadden door hun kleinschaligheid en de expertise die zij met zich meebrachten een goede inkijk kunnen geven in het algehele besluitvormingsproces.

De macht van de raadpensionaris bleef hoe dan ook meteen vanaf de geboorte van een voorstel afhankelijk van de steun van de grote Hollandse steden, waaronder natuurlijk met name Amsterdam, aldus Wood.³⁴ Geen gemakkelijke opgave, door de fractievorming die zich gedurende decennia via de clustering van rijke families had voorgedaan.³⁵

De weerbaarheid van Willem III ten opzichte van de Staten-Generaal

Zoals gebleken was in het geval van voorganger Willem II, die na een onsuccesvolle staatgreep ten onder was gegaan, was de positie van een stadhouder niet vanzelfsprekend sterk. Zeker als een machtig deel van de Staten-Generaal oppositie voerde, kon de stadhouder op problemen rekenen. In het geval van Willem III waren volgens Stephen Baxter twee factoren van zodanig belang, dat zelfs een goed opgezette propagandistische campagne hem niet van zijn stuk kon brengen: ten eerste was hij een telg in de familietak van Engelse troonopvolgers. Hij stond dan wel niet bovenaan en voor een groot deel van de tijd tot aan de *Glorious Revolution* was de Engelse troon een erg vage droom, maar de mogelijkheid dat hij die troon ooit eens kon bestijgen was een troef die de Republiek, en dus een groot deel van de Staten-Generaal, niet graag uit handen gaf. Daarnaast had hij na de dood van Johan de Witt de machtigste regent steeds aan zijn zijde: van 1672 tot en aan diens dood in 1688 was dit Caspar Fagel, en vanaf 1689 tot aan 1720 had Anthonie Heinsius de Staten-Generaal goeddeels in zijn greep.³⁶ Doordat nu juist tijdens Johan de Witt het raadpensionarisschap zo was gevormd dat dit een goed tegenwicht kon bieden ten opzichte van het stadhouderschap (zie ook § 1.3), vulden de twee functies elkaar in een bondgenootschap aan tot een onverbiddelijk machtsblok.

De literatuur is tamelijk eensgezind over de stelling dat dit bondgenootschap daadwerkelijk steeds bestaan heeft. Naast Stephen Baxter geeft Curtis William Wood ook aan dat raadpensionaris Heinsius een trouwe volger, maar ook een vriend was ten tijde van de heerschappij van Willem III als stadhouder én Britse koning. Ondanks de fysieke afstand tussen beiden, werden veel vraagstukken op

³² Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 25-26.

³³ Ibidem 26.

³⁴ Ibidem 26-27.

³⁵ Franken, *Coenraad van Beuningen*, 30.

³⁶ Baxter, *William III*, 181.

het gebied van buitenlandse zaken over en weer eerst besproken, voordat een beslissing genomen werd.³⁷

Wat vooral de eerste periode van mijn onderzoek betreft: Een andere meevaller voor Willem III was dat toen in vreedestijd de oppositie weer wat ruimte kreeg om slagkracht terug te veroveren, deze deels simpelweg afstierf. De tijd die het voor veel politici kostte om een hoge positie te bemachtigen, stond nu eenmaal gelijk aan een complete levensweg, wat betekende dat de mensen die in 1672 op bevel van de prins plaats hadden moeten maken om oorlog te voeren, hun kans op wraak zagen verdwijnen door het overlijden van leidende figuren zoals de republikein Valckenier (overleden in 1680) van Amsterdam. Wat overbleef, was een groep die maar moeizaam voet aan de grond kreeg.³⁸

Context en discussie voor de periode rond de eerste briefwisseling, 1681-1685

Deze periode staat onder andere in het teken van een politieke worstelpartij: zowel in het binnenland als internationaal werd een figuurlijke loopgravenoorlog uitgevochten tussen bondgenoten van Lodewijk XIV, tegenstanders van Lodewijk XIV en zij die vooral hun eigen positie of begroting wilden beschermen ten koste van een assertieve houding³⁹ – waarbij een overlap vaker wel dan niet voorkwam en Willem III meer dan eens de enige tegenstander van Lodewijk XIV leek te zijn, door zowel de provocerende gedragingen van Lodewijk XIV en de zijnen als Willems niet aflatende verlangen om te blijven mobiliseren en de Spaanse Nederlanden en Luxemburg zo veel mogelijk uit Franse handen te houden.⁴⁰ Geen prettige periode voor een prins die meer militair dan politicus was, en daarnaast zal het hoe dan ook een loodzware opgave zijn geweest om zich alléén tegenover de schatrijke en oppermachtige Lodewijk XIV te wanen. Tevens stond mede door deze gespannen situatie de periode 1681-1685 in het teken van op constitutioneel gebied zonder meer twijfelachtige meerderheidsbesluiten. De Staten-Generaal kon zoals gezegd officieel enkel belangrijke besluiten doorvoeren wanneer deze unaniem gesteund werden, en dat was nu meer dan ooit een regel die met passie aangehaald of juist genegeerd werd...

Met het uitgangspunt van mijn onderzoek in het achterhoofd, kan het geen kwaad om op dit laatste onderwerp door te gaan. Eén casus bestond eruit dat in september 1683 de Spaanse bondgenoot in de zuidelijke Nederlanden het zo moeilijk kreeg met de Franse dreiging, dat hij het verdrag van 1673 aanriep om de Republiek om hulp te vragen. In concreto: achtduizend man aan hulp. De prins had al enige tijd verzoeken gedaan bij de Staten-Generaal voor een versterking van het leger à zestien duizend man – daar zelfs bij aangeboden het met zijn salaris te verrekenen – en had daarop

³⁷ Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 27.

³⁸ Baxter, *William III*, 179.

³⁹ Een assertieve houding was benodigd, vindt Stephen Baxter door zijn gehele biografie heen, want Frankrijk diende volgens hem in toom gehouden te worden. Dit laatste is voor auteurs als Wout Troost vaak een belangrijke aanleiding om Stephen Baxter te betitelen als een partijdige auteur in het voordeel van Willem III.

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld Baxter, *William III*, 183-184. Luxemburg was nu niet bepaald een militair strategische stad voor de Republiek zelf, maar wél essentieel voor ongehinderde communicatie tussen de bondgenoten in de Spaanse Nederlanden enerzijds en de Duitse staten anderzijds.

steevast nul op het rekest gekregen. Dus ook dit verzoek, hoezeer ook gesteund door Willem III, zou het niet via de conventionele weg redden bij de Staten-Generaal. Drie Hollandse steden, waaronder Amsterdam, bleken inderdaad tegen het voorstel achtduizend man te sturen. Raadpensionaris Fagel forceerde het besluit echter door de Staten-Generaal als ware het een besluit dat niet door eenparigheid, maar simpelweg door de meerderheid kon worden goedgekeurd. Uiteindelijk veranderde dat de impasse niet, want Amsterdam, één van de weinige punctuele bijdragers aan de Staat van Oorlog⁴¹, weigerde simpelweg de rekrutering van deze regimenten te ondersteunen. Het leed in politiek opzicht was echter al geschied, zeker toen Willem III het daarna nog eens waagde om de zestienduizend man voor het thuisleger te vragen.⁴²

Een andere casus komt uit begin 1684. Toen de Spanjaarden dan eindelijk officieel de oorlog hadden verklaard aan de Fransen, die al lang door de Spaanse Nederlanden marcheerden, wilde Amsterdam de voorgaande casus gebruiken om zo veel mogelijk politieke macht uit andere steden over te halen zich tegen deze oorlog – en dus tegen deze stadhouder, die de regels maar aan zijn laars lapte – te verzetten. Dit verbond, immers gestoeld op beeldvorming, kon alleen maar met moddergooien beantwoord worden: Willem III beschuldigde op zijn beurt de stad Amsterdam ervan dat deze net zo goed lak aan de regels had, omdat deze in het geheim onderhoud zou hebben met de ambassadeur van Frankrijk, d’Avaux. De stadhouder liet het hier niet bij en verkreeg op twijfelachtige wijze diens bericht aan het thuisfront in Frankrijk en liet deze ontcijferen, waarop Fagel de Staten-Generaal confronteerde met de inhoud. De brief suggereerde wel iets, maar joeg vooral Amsterdam en diens afgevaardigden Hooft en Hop in het harnas. Daar bovenop forceerde Willem op 31 januari ook nog zijn zo lang gewenste zestienduizend man via meerderheidsstemming door de Staten-Generaal. Een duidelijker beeld van zijn verhouding met een grote minderheid van de Staten-Generaal kan men zich niet wensen.⁴³

Willems besmeurde imago werd ironisch genoeg wat hersteld doordat zijn tegenstanders hem op dezelfde onwettige manier een politiek verlies toebrachten: Amsterdam en consorten kregen het voor elkaar een meerderheid te vinden voor de ratificatie van een verdrag dat tot een twintigjarig bestand tussen de geallieerden en Lodewijk XIV (het Bestand van Regensburg) moest leiden. Een meerderheid, geen eenparigheid.⁴⁴

Context en discussie voor de tweede briefwisseling, 1702-1705

In deze periode is Willem III niet alleen stadhouder, maar ook koning van Engeland, Schotland en Ierland. Voordat het moment van Willems dood ter sprake komt, is het wellicht niet overbodig een blik te werpen op de posities waarin beide landen zich bevonden bij de aanvang van de Spaanse

⁴¹ Hier zal ik bij de contextualisering van de tweede briefwisseling kort bij stil staan.

⁴² Baxter, *William III*, 189.

⁴³ Ibidem 190.

⁴⁴ Ibidem 191.

Successieoorlog van 1702. In zowel economische als militaire opzichten vallen enkele concrete belangen te onderscheiden. In een diplomatieke worsteling waar ik verder niet te lang bij stil zal staan, was het inmiddels duidelijk geworden dat na de dood van Jozef Ferdinand van Beieren in 1699 binnen de koninklijke families geen erfopvolger voor de kinderloze Karel II van Spanje te vinden was, waar iedereen zich op comfortabele wijze in kon vinden. Mede daardoor en door het testament van Karel II zat Filip V, eerder de hertog van Anjou, vanaf 1700 op de Spaanse troon. Dit ondanks het ‘risico’ op een door middel van erfopvolging verenigd Spaans-Frans rijk onder één leider.

Belangrijk om hierbij aan te stippen, is het feit dat Frankrijk enerzijds en Engeland, de Republiek en Oostenrijk anderzijds hier heel anders mee omgingen. Beide partijen waren wel geneigd deze Spaanse opvolging te accepteren; zij het wellicht met tegenzin: Willem III had bij leven simpelweg niet genoeg Engelse aanhang in de hogere kringen kunnen krijgen om anders te besluiten (lees: ten strijde te trekken; veel anders zat er dan immers niet op). De alliantie besloot echter in 1701 in Den Haag tot een verdrag waarin Filip V dan weliswaar erkend werd als heerser van Spanje en de koloniën, maar de Spaanse gebieden in Italië en de Nederlanden als deel van het Oostenrijkse rijk werden opgeëist. Deze twee delen van Europa werden dan ook de latere belangrijkste strijdtonelen van de oorlog. Lodewijk XIV, zijnde de grootvader van Filip V, erkende deze uiteraard zonder omwegen als opvolger van Karel II. Geen goed vooruitzicht voor Engeland en de Republiek, maar er was meer motivatie nodig om tot de uiteindelijke Spaanse Successieoorlog te komen.

Voor de Republiek valt die motivatie wel gemakkelijk uit een andere situatie te halen: de Spaanse Nederlanden werden door Filip V aan de zorg van Lodewijk XIV overgelaten, waardoor dit gebied plots volliiep met Franse soldaten en gecentraliseerd bestuurd werd door de Frans gezinde graaf Bergeyck. Verschillende, deels fiscale hervormingen werden doorgevoerd, met een rijker wordende Vlaams-Franse buurstaat tot gevolg; daarnaast werd een imposante defensieve linie van forten gebouwd en in gebruik genomen.⁴⁵ De zucht van het noorden naar het wegnemen van de Franse dreiging in de Spaanse Nederlanden, en het ‘redden van de Nederlandse beschaving in België’⁴⁶ werd hierdoor enkel groter.

Overigens was dit niet de enige Franse, nabije dreiging voor de Republiek: ook in het oosten waren Franse troepen gestationeerd, waardoor de schijn van een omsingeling vrij zichtbaar werd. Dat de Republiek zich hier iets van aantrok, kan worden opgemaakt uit meerdere bronnen. Het meest expliciet uitte raadspensionaris Heinsius zich hierover in een brief die hij eind 1701 schreef; hierin stelde hij dat er sprake was van een door de Fransen gecreëerde ‘schijn van vrede’, die de alliantie

⁴⁵ A.J. Veenendaal, ‘The War of the Spanish Succession in Europe’, in: J.S. Bromley (red.), *The Rise of Great Britain and Russia* (Cambridge 1970) 413.

⁴⁶ *Ibidem* 415.

alleen maar voor nare verrassingen zou stellen.⁴⁷ Ook een pamflet en de latere oorlogsverklaring hebben het in dit geval over een ‘belegering’ en een noodzaak tot zelfverdediging.⁴⁸

Specifiek voor Engeland ging een heel ander belang gelden, dat in grote mate verband houdt met de dood van Willem III: werd Willem III nog erkend als koning van Engeland door Lodewijk XIV, als opvolger erkende Lodewijk XIV juist de zoon van de eerder verdreven koning als Jacobus III en *niet* de regerende koningin Anne. Hier speelde ook religie een rol: deze pretendent werd al helemaal niet door de Engelsen geaccepteerd omdat hij ook nog eens katholiek was.⁴⁹

Beide landen haalden een groot deel van de inkomsten uit handel over zee, en beide landen zagen ook hier een belang geschaad: de Fransen kregen plots van Spanje de *Asiento de negros*: het recht om slaven te mogen vervoeren naar – en verkopen aan – Spaanse koloniën. Ook werden enkele producten, vooral uit de sector van haring- en walvisvisserij, beperkt verhandelbaar gemaakt in Frankrijk. De Republiek werd hierdoor overigens het hardst getroffen, aangezien het Nederlandse inwonertal al zorgde voor een veel kleinere basis om belastinginkomsten uit te putten.⁵⁰

Op deze manier kan voor beide landen een motivatie gevonden worden om op een voor die tijd wellicht rendabele manier ten oorlog te trekken: op meerdere punten voelden de landen zich aangetast in rechten en erkenningen die eerder vanzelfsprekend leken.

Een opvallende claim van Curtis William Wood is dat Willem III vanaf 1689 tot aan zijn dood in 1702 de federalistische, regenteske politieke structuur volledig zou hebben geaccepteerd zoals het was. Hij zou dit decentrale systeem bewust hebben gekozen om samen met Heinsius mee te regeren, hoe lastig dat ook kon zijn. Wood haalt hiervoor John Engelberg Elias aan, een auteur uit 1925 waarvan ik helaas geen werk in mijn bezit heb.⁵¹ Dat enerzijds hij hier geen primaire bron voor aanhaalt en anderzijds ik de schijnbaar eerder gebruikte bron niet kan achterhalen, maakt dat er sprake is van een stelling die met mijn eigen bronnengebruik getoetst kan worden. Wat ik namelijk zou denken, is dat ook in de brieven van na Willems dood nog genoeg aanwijzingen zijn dat de Staten-Generaal om Heinsius – met of zonder de Koning-Stadhouder aan zijn zijde – heen probeerde te werken op zo’n manier dat het federale systeem simpelweg niet wenselijk kón worden geacht. Zelfs niet als minst onwenselijke systeem. Helaas heb ik hiervoor niet het benodigde materiaal kunnen vinden, zoals verderop zal blijken. Ik zou het voorgaande echter willen aanbevelen voor vervolgonderzoek.

⁴⁷ *Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland*, 1^e gedeelte, I, Nicolaas Japikse ed. (Den Haag 1927) 520.

⁴⁸ *Manifest, houdende de redenen waerom de Hoogh Mog. Heeren Staten Generael der Vereenighde Neederlanden genoodtsaeckt zijn tegens de koningen van Vranckryk en Spaigne den oorlogh te declareren* (‘s Gravenhage 1702) 6-7; *Het waare interest van Europa, tot conservatie van haare vryheit* (Den Haag 1702) 9-10.

⁴⁹ Veenendaal, ‘The War’, 414.

⁵⁰ *Ibidem* 415.

⁵¹ Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 37.

Wood onderbouwt zijn stelling verder alleen met Baxters woorden, die ik wel voor handen heb: de impressie dat Willem III Heinsius als “more an equal than a subordinate”⁵² ziet, zoals ik al in de inleiding aanhaalde. Een impressie die Baxter overigens wél helder met een bron onderbouwt⁵³, maar die geenszins zonder verdere onderbouwing staande kan houden dat Willem III het systeem ook maar accepteerde.

Eén van mogelijk meerdere gebeurtenissen waaruit het tegendeel van Woods stelling kan blijken, stamt uit de periode februari-maart 1701. Op het punt dat machtsblokken als Amsterdam en de Tories in Engeland de oorlog te veel vreesden om Filip V *niet* te erkennen als koning van Spanje – en stroman van Lodewijk XIV – omzeilde Willem III de Staten-Generaal door met de ambassadeur in Engeland een brief te presenteren aan het Engelse parlement als was deze geschreven vanuit Den Haag. Overigens had deze handeling voor de stadhouder-koning wel het gewenste effect: de Engelse politici raakten er meer dan de Nederlandse van overtuigd dat de militaire allianties gekoesterd moesten worden en de wapenen gesmeed. Dit zelfs zonder de eis om eerst Filip V van Spanje te erkennen, daar waar dit in de Republiek op dat moment nog wel een onderwerp van discussie was: zodoende kon de schuld voor het uitbreken van een eventuele oorlog bij Lodewijk XIV gelegd worden, in tegenstelling tot wanneer de alliantie de eerste offensieve stap zou zetten door Filip V *niet* te erkennen.⁵⁴ Dit specifieke incident zal ik niet nader onderzoeken, daar ik mij vooral richt op de gedigitaliseerde briefwisseling van Anthonie Heinsius, die start met het overlijden van Willem III. Het kan echter als steunbewijs gelden voor meer aanwijzingen in andere onderzoeken.

Nog een kleine noot met betrekking tot de Raad van State. Normaliter worden de stadhouder (kapitein-generaal Willem III, als aanvoerder van het leger) en bij diens afwezigheid de thesaurier-generaal (schatkistbewaarder; Jacob Hop vanaf 1700, daarvoor Coenraad Burgh) als invloedrijkste figuren in de Raad van State gezien. In dit tijdvak echter wordt na Willem de secretaris Simon van Slingelandt door zijn relaties met de griffier en de raadpensionaris algemeen beschouwd als machtigste man van de Raad, aldus Curtis William Wood en Ragnild Hatton.⁵⁵ Van Slingelandt was secretaris van 1690 tot 1725 en werd later ook raadpensionaris. Thesaurier-generaal Jacob Hop stond nu juist overwegend aan de kant van de republikeinen en had daardoor meestentijds gedurende de carrière van Willem III minder in te brengen dan hij gezien zijn potentie had gekund.⁵⁶

De opvolging van Willem III in de Republiek zelf is een kleiner onderdeel van het onderzoek en heb ik mijzelf vooral opgelegd om de kans te vergroten met terugwerkende kracht meer te weten te komen over de eerdere verhoudingen tussen Willem III en de Staten-Generaal. De aanwijzingen die hierover

⁵² Baxter, *William III*, 346.

⁵³ Zie voor deze bron Willem III aan Heinsius, 27 mei 1697, *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, serie III, deel I, 558.

⁵⁴ Baxter, *William III*, 383.

⁵⁵ Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 29-30; Ragnild Hatton, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic 1714-1721* (Londen 1950) 24-25.

⁵⁶ Zie voor een korte analyse vooral noot no. 308 in Heinsius, *De Briefwisseling* Deel 1, 184.

gaandeweg worden opgepikt, krijgen in dit onderzoek een notitie. Wat betreft de literatuur: Wood heeft hier nog twee interessante redeneringen bij. Ten eerste stelt hij dat de overgang na Willems dood werd vergemakkelijkt door het feit dat Holland niet echt leek deel te nemen aan de strijd tussen republikeinen en Orangisten. Dit gold wel voor met name Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel, maar kennelijk had dat verder weinig van doen met de nationale politiek, althans wat betreft buitenlands beleid en dus wat betreft het voortbestaan van de alliantie.⁵⁷

Zijn tweede redenering sluit hierop aan: het effect van een relatief onverdeeld Holland werd nog eens versterkt door de machtige positie die deze provincie al innam en de mate van recht van spreken die deze had: zij was de enige provincie die in de afgelopen decennia tijdig bijdragen had geleverd aan de Staat van Oorlog.⁵⁸ Vooral echter werd de potentie benut door de samenwerking van Anthonie Heinsius met Amsterdam, in concreto en met name de pensionaris Willem Buys en de daar gevestigde Fagels⁵⁹ – ze waren werkelijk overal in beide perioden die ik onderzoek, aangeraden is dus om bij vervolgonderzoek zeer secuur voornamen en tijden te noteren!

§ 2.2 Eerste briefwisseling

Thomas Plott en Thomas Chudleigh waren twee gezanten in Den Haag die respectievelijk van 1681 tot en met 1682 en van 1682 tot en met 1685 de aanspreekpunten, diplomaten en oren en ogen van de Engelse staat waren bij de Nederlandse overheid. Ze vervingen de eerder op die locatie gestationeerde gezant Henry Sydney om een specifieke reden: zij hadden als twee van weinigen weet van een geheim akkoord dat Karel II van Engeland inmiddels met Lodewijk XIV van Frankrijk had gesloten. In dit akkoord beloofde Karel om zich in ruil voor financiële middelen zo veel mogelijk afzijdig te houden omtrent territoriale claims van Lodewijk op het continent, zonder deze houding al te veel op te laten vallen bij de publiek bekendstaande bondgenoten, waar ook de Republiek en de Rooms-Duitse keizer Leopold I onder vielen. Dat de Nederlanders en vooral Willem III agressief reageerden op iedere Franse aanwezigheid in de Spaanse Nederlanden, was bondgenoot Karel II natuurlijk een doorn in het oog omdat hij hierdoor gedwongen was om enerzijds mee te gaan in de Willems actieve defensieve houding en anderzijds zich aan het geheime verdrag met Karel II te houden en dus afzijdig te blijven. Deze dubbelrol kon nog wel eens lang voortduren en aan het licht komen, aangezien Lodewijk XIV de Spaanse Nederlanden als onderdeel van zijn *politique des réunions* op zijn verlanglijst had staan en Willem III niet in één keer een bufferzone en een nabije bondgenoot kwijt wilde raken en überhaupt al

⁵⁷ Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 37; hij verwijst zelf naar J. Hovy, *De Regeringsverandering te Amersfoort in 1703. Een Bijdrage tot de Geschiedenis der 'Flooierijen' in de Provincie Utrecht. Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden* 15 (1960) 178-179.

⁵⁸ Over de aanname dat de oorlogskas grotendeels afhankelijk was van de provincie Holland bestaat redelijke consensus. Over de periode voor 1701 heeft bijvoorbeeld Stephen Baxter vaak geschreven dat alleen Holland echt afspraken nakwam; dit is ook door zijn gehele biografie van Willem III terug te vinden. Zie voor een gedetailleerder overzicht 'The repartition over the Provinces', http://www.spanishsuccession.nl/dutch_army.html (02-08-2012).

⁵⁹ Zie voor de samenwerking Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 38; zie voor een analyse van de connecties Wood, *Anglo-Dutch Relations*, 30-31. Voor een

niet van zins was Lodewijk XIV uit het oog te verliezen. Tussen dit alles moesten de gezanten proberen het Karel II wat gemakkelijker te maken, door de gemoederen in de Republiek tot bedaren te brengen zonder zelf op de voorgrond te treden of de Engelse houding te laten opvallen.

Mede door bovenstaande zijn deze gezanten van onschatbare waarde: hun rapporten, hun missie en hun positionering droegen ertoe bij dat zij een excellent inzicht konden bieden in de Nederlandse politiek, zonder daarin te gekleurd te raken: de daadwerkelijke zwakke en sterke punten moesten immers aan het licht komen voor Karel II, alsmede de personen en onderwerpen waarop druk kon worden uitgeoefend en die gestuurd konden worden in een voor Engeland wenselijke richting.

Methode

Deze briefwisseling in zijn geheel doorploegen voert te ver in het kader van dit werkstuk. Daarom is gebruik gemaakt van een steekproef op basis van enkele potentieel relevante zoekwoorden. Zo legde het woord ‘secret*’ sneller gevoelige verhoudingen binnen de Republiek bloot, zoals te zien aan Plotts brief aan Conway van 3 februari 1682, hieronder. Ook ‘politic*’ is uiteraard een mooie zoekterm voor een rapportage vanuit een land waar je de politieke situatie van wilt weten; tevens is het een middel om de soms warme, maar vooral lange uitingen van genegenheid en vertrouwen tussen bijvoorbeeld Plott en de Minister van Buitenlandse Zaken Conway te omzeilen. Om eerder bij passages te komen die over concrete verhoudingen en politieke gebeurtenissen gaan, heb ik tot slot ook met de zoektermen ‘influenc*’, ‘rul*’, ‘understanding*’, ‘direction*’, ‘strength*’, ‘*power*’, ‘obey*’, ‘persuad*’, ‘convinc*’ en ‘states general*’ gewerkt – naar de Staten-Generaal wordt in de brieven doorgaans verwezen met ‘States-General’ en ‘States Generali’; beide nam ik op deze manier mee. De asterisk vormt een hulpmiddel om niet te veel rekening te hoeven houden met zowel vervoegingen als verschillende schrijfwijzen in het 17e-eeuwse taalgebruik.

Eén noot vóór de analyse der brieven: bij het aanhalen van brieven vermeld ik de verzenddata, zoals deze vermeld staan in de bron.

De ‘dreiging’ van een alliantie met Frankrijk

Op 3 februari 1682 laat Thomas Plott aan Minister van Buitenlandse Zaken Edward Conway weten dat Friese Staten hun gezanten in de Staten-Generaal in het geheim hebben opgedragen “(...) not to come to a breach with France, but rather to comply with that King, (...)”. Veelzeggend voegt hij daaraan toe: “(...) I leave to Your Lordship to judge of the consequences.”⁶⁰ Inderdaad lijkt dit één van de aanwijzingen voor de eerder in literatuurbesprekingen aangehaalde coalitie die liever aan zware Franse eisen wilde voldoen, dan oorlog op de korte termijn te riskeren. Waarmee volgens Willem III een grootschaliger oorlog op de lange termijn weer waarschijnlijker werd, en de kans op een vrede door balans tussen twee machtsblokken vergooid werd. Overigens bestaat er ook een rapport (november

⁶⁰ Plott aan Secretary Conway, 3 februari 1682, *The Dispatches*, 34-35.

1681) waarin dit letterlijk aan de kaak gesteld wordt door Plott: “However the Prince is gladder of a warre upon those hard termes then of a peace with an alliance bewixt this countrey and France, which would in a short time enslave these people and would utterly ruine him, unless he would joine with France likewise, which he is not much disposed to.” Een gelukje voor de stadhouder is dat de doelen wat betreft de benadering van de Engelse koning vrij gelijk zijn in heel de Republiek: “They say here if His Majesty will enter into the league, they are sure it will keepe France so in awe that it will secure peace, but if not that they shall have a warre.”⁶¹

Willems standpunten en daarmee zijn geloofwaardigheid hingen in deze periode aan een zijden draadje, zoals al op 31 October 1681 wordt gesuggereerd in een korte analyse van Plott:

(...) if wee doe not give the States some satisfaction at present, wee shall loose them forever, since they will be hectored into an engagement with France to remove the evill day, nothing being so terrible to these people as the thoughts of another warre without the conjunction of England.⁶²

In diezelfde brief geeft Plott ook aan hoe onzeker de prins is over de uitkomst van de onderhandelingen over de Engelse deelname aan de alliantie: hij houdt Gabriel Sylvius, normaal gestationeerd in Engeland, in Den Haag om hem van advies te voorzien over de mogelijke handelingen van de Engelse koning Charles II.⁶³

Een noot met betrekking tot Stephen Baxters biografie: het valt mij op dat door de gehele briefwisseling van begin 1682 heen ook een grote overstroming in Zeeland wordt gezien als onderdeel van hoe zwak de Republiek zich zonder grote bondgenoten voelt. Plott heeft het zelfs over schattingen van de schade die “to above 100 million” gaan en voegt daaraan toe: “If these people were unwilling to engage with a warre formerly, judge you what they will be now, and what danger there is of their agreeing with France upon any termes.”⁶⁴ Let ook op de conclusie die Plott hier zonder aarzelen trekt: in tijden van kwetsbaarheid zou Zeeland juist niet met Frankrijk willen onderhandelen, omdat Frankrijk dan klaarblijkelijk direct na die onderhandelingen een gooi zou kunnen doen naar meer. Baxter lijkt hier juist helemaal geen aandacht aan te besteden.

Een bevestiging voor Baxters beschrijving van een verzwakte oppositie (zie terug, met name te vinden onder *De weerbaarheid van Willem III ten opzichte van de Staten-Generaal*) kan gevonden worden in een brief van Thomas Chudleigh, net nadat deze Plott als gezant is komen aflossen, in februari 1682: “(...) did I not see how great influence the Prince has on all the governing men, most of which are his creatures, and the others are affrayd to declare their opinions in opposition to his; (...)” –

⁶¹ Plott aan Secretary Conway, 11 november 1681, *The Dispatches*, 26-27.

⁶² Plott aan Blathwayt, 31 oktober 1681, *The Dispatches*, 23-24.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Plott aan Blathwayt, 3 februari 1682, *The Dispatches*, 35-36.

in de rest van de tekst uit Chudleigh overigens wel zijn bezorgdheid over het Nederlandse systeem waarin maar enkele steden hoeven dwars te liggen om de besluitvorming vast te laten lopen.⁶⁵

Het valt mij op dat in de brieven de andere kant op (meestal geschreven namens de Engelse Minister van Buitenlandse Zaken) steeds wordt benadrukt dat zowel de stadhouder als de raadpensionaris opgezocht dienen te worden voor een audiëntie, wanneer nieuwe instructies worden uitgevaardigd. Dit is door de gehele briefwisseling heen terug te vinden; Chudleigh neemt ook zelf een paar keer het initiatief om zowel de prins als de raadpensionaris aan te spreken op grond van zijn nieuwe instructies.⁶⁶ Wanneer het gaat om een verduidelijking van de positie die Engeland neemt in het debat aangaande het conflict tussen Spanje en Frankrijk, wordt opgedragen om de voorzitter van de Staten-Generaal (een functie die regelmatig gerouleerd wordt onder de leden van de Staten-Generaal) aan te spreken, als voorzitter van de Staten-Generaal.⁶⁷ In dat geval lijkt het dus meer ter informatie, terwijl het eerdere meer een actieve poging is de Republiek (de raadpensionaris en stadhouder) ergens van te overtuigen. Opvallend is bij deze keuzes dat de griffier nauwelijks wordt genoemd en in mijn selectie brieven niet wordt aangesproken.

Een stuk verderop in de brievenbundel volgt een aanknooppunt om dieper in te gaan op de politieke verhoudingen. Eind november doet Chudleigh een poging om uit te leggen hoe moeilijk het is om invloed uit te oefenen, zo lang de raadpensionaris en de stadhouder samen een tegengestelde koers varen. Het is voor hem glashelder dat deze twee de enigen zijn die iets voor elkaar kunnen krijgen in de Staten-Generaal:

(...), none of the deputys, except those of Frize and Groningue who are overpowerd by the other's number and authority, having the will or the courage to maintaine a different opinion from that of His Highnesse and the Pentionary; (...)⁶⁸

Hij voert bovenstaande op als excuus voor het feit dat hij ondanks instructies momenteel nog niet uitvoerig met de huidige voorzitter van de Staten-Generaal (Odijsck) om de tafel heeft gezeten: het lijkt geen extra nut te hebben, daar hij letterlijk de woorden van de raadpensionaris overneemt. Dat ook de raadpensionaris en stadhouder niet altijd het nut inzien van het betrekken van de Staten-Generaal bij bepaalde aangelegenheden, kan al opgemaakt worden bij een brief van Chudleigh als hij nog niet lang in Den Haag zit, wanneer hij merkt dat bepaalde documenten nooit door de prins zijn doorgestuurd naar de Staten-Generaal.⁶⁹ Alhoewel dit ook met een ander doel te maken lijkt te hebben, namelijk het beïnvloeden van de besluitvorming in de Staten-Generaal door de Engelse verslagen buiten beeld te

⁶⁵ Chudleigh aan Secretary Conway, 24 februari 1682, *The Dispatches*, 59-62.

⁶⁶ Het interessantste voorbeeld dat ik kon vinden deed zich voor in Chudleigh aan Secretary Conway, 14 november 1682, *The Dispatches*, 166-167.

⁶⁷ Zie bijvoorbeeld Secretary Conway aan Chudleigh, 10 november 1682, *The Dispatches*, 165-166.

⁶⁸ Chudleigh aan Secretary Conway, 21 november 1682, *The Dispatches*, 173.

⁶⁹ Chudleigh aan Secretary Conway, 27 februari 1682, *The Dispatches*, 54-55.

houden, na eerst Chudleigh persoonlijk opgehouden te hebben toen hij de Staten-Generaal wilde spreken over hoe Luxemburg behouden kan blijven door tijdens eventuele uitlopende onderhandelingen met Frankrijk te eisen dat er voorraden in de stad binnengelaten zou worden. Willem III voorkomt hiermee dat de Staten-Generaal met dit inzicht wellicht meer zien in onderhandelingen met Frankrijk. Op de verdere inhoud hiervan kan ik helaas verder niet ingaan, daar de betreffende informatie slechts gebrekkig overgenomen is in de briefwisseling.⁷⁰

In een lange brief uit november 1682 komt ook het in paragraaf 2.1 besproken conflict over de 16.000 – volgens Chudleigh 15.000 – man terug. Met inderdaad zijn aanbod om zichzelf financieel te benadelen: “and thô it is sayd His Highnesse the Prince offered to be himself att all the charge of raising them, yet I cannot heare that it is hitherto agreed to.”⁷¹ Het zou dus nog even duren voordat deze aanvulling door de Staten-Generaal geforceerd zou worden. Deze zeer lange brief, waarin een gesprek met de raadpensionaris wordt uiteengezet, is echter om een ander deel ook belangrijk. Chudleigh haalt namelijk voordat hij afsluit nog even de Franse praktijken in Orange, het vorstendom van Willem III, aan:

By the enclosed arrest du Grand Conseil du Roy de France, which was sent hither by the last poste from Paris, Your Lordship will see with what strange injustice the Court of France is pleased to continue its persecution of the Prince, who does already stand in need of the protection His Majesty promised him, without which he will quickly be divested of his principality of Orange; I have not spoken with His Highnesse since the news came, but I forbear not to tell everybody that the King will not suffer his nephew to be thus wronged.⁷²

Alhoewel de gezant getuige de laatste zin er vanuit gaat dat Karel II zijn neef Willem III niet snel te hulp zal schieten, valt uit de formulering op te maken dat ook voor een Engelsman het binnenvallen van Orange op zijn minst “strange injustice” is. Ik wilde dit voornamelijk aanhalen omdat de Republiek volgens het Engelse standpunt dus niet in alle opzichten onterecht zo agressief reageren op de handelingen van Lodewijk XIV.

§ 2.3 Tweede briefwisseling

Deze briefwisseling behoeft minder introductie, daar ik de hoofdpersoon al behandeld heb in de contextualisering: Anthonie Heinsius. Wel wil ik nog ingaan op hoe ik de steekproef specifiek aan deze grote bundel heb aangepast. De briefwisseling van Heinsius heeft een grote en veelzijdige potentie; zoals door historici in de begeleidende tekst op de digitale publicatie wordt aangegeven:

⁷⁰ Zie voor meer informatie wel nog Chudleigh aan Secretary Conway, 17 februari 1682, *The Dispatches*, 41-45.

⁷¹ Chudleigh aan Secretary Conway, 17 november 1682, *The Dispatches*, 171-172.

⁷² Ibidem 172.

De uitgave kan bijdragen aan een betere beoordeling van de rol van de Republiek tijdens de eerste jaren van de 18e eeuw, speciaal op het terrein van de buitenlandse politieke en de oorlogvoering, terwijl ook de binnenlandse zaken ruimschoots aan de orde komen. De nadruk die, door de bestaande overvloedige beschikbaarheid van bronnen, in de historiografie is komen te liggen op de Engelse en Oostenrijkse kant van het bondgenootschap, kan door de uitgave van de Heinsius-correspondentie enigszins worden rechtgetrokken.⁷³

Methode

De steekproef die ik bij deze briefwisseling heb uitgevoerd, bestaat uit twee delen. In het eerste deel heb ik mij net als bij de vorige briefwisseling tot een selectie via zoekwoorden beperkt. Ervan uitgaande dat ik aldus weer een goede indruk van de Engelse beeldvorming zou krijgen, heb ik van de volgende zoektermen gebruik gemaakt: ‘secret*’, ‘politic*’, ‘influenc*’, ‘understanding*’, ‘direction*’, ‘strength*’ en ‘persuad*’. Het vermelden waard is dat ik ook de zoekterm ‘weak*’ gekozen had en hier hoge verwachtingen van had vanwege de subjectiviteit die in het woord verborgen ligt. Dit leverde echter helaas niets op en ik heb hem ter plekke vervangen door het bredere ‘*power*’. Twee andere termen die niets opleverden, waren ‘rul*’ en ‘obey*’.

Het tweede deel is voortgekomen uit een screentest, waarbij ik academisch geschoolde vrijwilligers die tevens iets meer Franse leesvaardigheid hadden dan ik zelf een globale leesactie uit liet voeren zonder al te veel voorkennis – ik gaf ze enkel een instructie van iets meer dan een pagina met de gebeurtenissen van die periode. Ik hield ze voor dat wederom de Engelse beeldvorming interessant kon zijn, maar vroeg ze vooral te letten op opvallende kenmerken: wordt er een beschrijving van besluitvorming gegeven? En bevat de brief uitlatingen met betrekking tot de relatie tussen de Republiek en een ander land? Met deze laatste vraag probeerde ik brieven in mijn selectie te krijgen die door de onderlinge veroordelingen heen ook weer uitleg of beeldvorming met betrekking tot het Nederlandse politieke systeem lieten doorschemeren.

Dan rest mij nog te zeggen dat ik bij deze bundel steeds de ontvangstdata van iedere brief noteer. Aangezien deze voorhanden waren in deze bron, leek het mij gepast ze te vermelden om zo secuur mogelijk aan te kunnen geven wanneer een brief ook daadwerkelijk gelezen werd.

Besluitvorming en opvolging in de Republiek

Een brief die hier niet kan ontbreken, is de droeve mededeling van 19 maart 1702 betreffende het overlijden van Willem III, van de hand van Minister van Buitenlandse Zaken James Vernon, die direct hierop in dezelfde brief laat volgen dat alle lagen van de Engelse politiek ermee instemmen dat de alliantie te allen tijde bewaakt dient te worden:

⁷³ Historici.nl, ‘De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720’, <http://www.historici.nl/Onderzoek/Projecten/BrievenAnthonieHeinsius1702-1720> (18-08-2012).

(...) and I ought not to omitt telling you as the House shewd great concern for the loss of His Maj. , so they were very firme in their resolutions of supporting the alliances that are or shal be made against France. The Lords have also resolved upon and address to the like effect.⁷⁴

De periode die ik bestudeer is een tijd van oorlog, en een voor de hand liggende snelle treffer vond ik dan ook in een commentaar op beleidsvoering met betrekking tot het leger. Regimenten worden uit verschillende regionen en landen samengetrokken tot het leger dat uiteindelijk richting Zuidelijke Nederlanden kan trekken. Maar welke kolonels mogen een vrije compagnie aanvoeren, wie wordt brigadier en waar werden de adellijke titels (hertogen en hun regimenten) ingepast? Uit een brief van 13 augustus 1702 van Van Wassenaer-Obdam, zelf militair, blijkt dat de Staten-Generaal moeite heeft met het invullen van de rol die Willem III in het hectische jaar 1672 en de decennia daarop op zich nam: van afstand wordt een kapitein – Jean Papon de la Motte – die er nota bene van verdacht wordt een verstandhouding met Frankrijk te hebben, een vrije compagnie toebedeeld, terwijl enkele hoogaangeschreven kolonels met dito regimenten een veel beperktere functie krijgen. Van Wassenaer-Obdam zelf heeft een geschil met ene Ouwerkerk, een gelijke in rang, en kan dus enigszins verhit zijn bij het schrijven van zijn brief omdat hij nog niet overgeplaatst is omwille van dit conflict. Hoe dan ook is dit een aanwijzing voor een stroeve, misschien onwennige aanpak vanuit Den Haag.⁷⁵

Met betrekking tot het thema opvolging past hier één van de weinige opgenomen brieven van de hertog van Marlborough, van 4 juni 1703. Zie vooral dit fragment:

Sir, By the last post I have recieved positive orders from England to acquaint the States that Her Maj. had impower'd mee to send to Germany any part of the troops under my command in conjunction with the States or anywhere else, where I in conjunction with the States shou'd think wee cou'd most anoye the enemy. I have acordingly write to the States, but have avoyded naming Germany. I send you enclosed my answer to the secretarys letter⁷⁶, that you may see what I write to England upon that subject.⁷⁷

Meerdere interessante punten kunnen hierin gevonden worden. Ten eerste krijgt de hertog een vrijbrief van de koningin om zijn troepen te laten inspelen op de situatie hoe hij dat verlangt. Voor wat betreft Willems opvolging op het continent en in de alliantie een goed signaal. Ten tweede vertrouwt hij Heinsius twee extra dingen toe die hij de Staten-Generaal niet laat weten en Heinsius misschien niet had *hoeven* laten weten. Hij geeft aan dat het om een campagne in Duitsland gaat en, nog belangrijker, hij vertrouwt Heinsius (een deel van) zijn correspondentie met de Minister van Buitenlandse Zaken in Engeland toe. Dit is een aanwijzing dat de hertog Heinsius van gelijke rang acht en wil aantonen dat hij hem serieus neemt. Even verder deelt hij ook zijn strategische overwegingen met betrekking tot de

⁷⁴ James Vernon aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720* Deel 1, A.J. Veenendaal ed. (Den Haag 1976) 1-2.

⁷⁵ Van Wassenaer-Obdam aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling* Deel 1, 375-376.

⁷⁶ Helaas niet gevonden door de redacteurs.

⁷⁷ Marlborough aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling* Deel 2, 265-266.

Zuidelijke Nederlanden en vertrouwt hij Heinsius in de bijlage nog een brief uit Parijs toe, die helaas niet aangetroffen werd door de redacteurs van mijn bron.⁷⁸

Dat de Republiek voor financiering en mobilisering van haar leger nog afhankelijker is van Amsterdam dan redelijkerwijs verwacht kan worden op grond van de Amsterdamse rijkdom ten opzichte van die van de andere regio's, stond al redelijk vast, zoals ik in eerder paragrafen heb aangegeven. In dit onderzoek heb ik echter ook een brief gevonden waarin de Amsterdamse raadpensionaris Willem Buys naast informatie over de huidige scheepsbouw tussen neus en lippen door klaagt over de ongenoeglijke verdeling van lasten, in werk zowel als kosten:

Weledele Gestrenghe Heer, Ik heb niet nagelaaten op gisteren in het rapport te laten influeeren dat, dewijl het Collegie ter Admir. in Zeeland maar één schip en dat in Vriesl. op het meeste ook maar één schip zoude furneeren, dienvolgende van de bewuste 12 schepen op zijn best maar 9 gefurneerd zouden werden en dat Uw Weled. Gestr. met reden over dat gering getal schepen bekommerd zijnde, in secretesse het Collegie ter Adm. op de Maze en den H. deezes stads gedep. met relatie tot het Collegie alhier, hadde verzogt op pretext van convoy of andersints yder noch een schip of twee tot vermeeringe van 't voors. getal te willen equipeeren.⁷⁹

Diplomatiek en beeldvorming

Eén van de brieven die een hint geven over Willems opvolging in Engeland, maar ook in de alliantie die inmiddels in oorlog is, is afkomstig van Londen-correspondent voor de Staten-Generaal en Heinsius, Sauniere de L'Hermitage⁸⁰, 28 april 1702 (verklarende tekst van de redacteur, geen citaat):

Marlborough en Godolphin werken zeer nauw samen en proberen alles in hun handen te houden. Zij zullen hun best doen om de Whigs aan hun kant te krijgen, terwijl de gematigde Tories al op hun hand zijn. Zodoende kunnen zij over voldoende steun beschikken. Sunderland werkt hierin met hen samen.⁸¹

Dat de belangen van de maritieme machten nu toch weer meer gescheiden dreigen te raken in Engelse en Nederlandse, blijkt uit een brief van graaf van Albemarle, tevens militair⁸², van 9 mei 1702. Heel vrij vertaald, hier een fragment:

Bovendien zie ik mij genoodzaakt om u te melden, dat eergisteren Mylord Marlborough en Godolphin bij mij kwamen om me om goede ideeën te vragen met betrekking tot Holland die zij in het ministerie zouden kunnen presenteren, dat wil zeggen om een goede constructie te geven eraan toevoegend de

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Buys aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling* Deel 2, 488.

⁸⁰ Heinsius, *De briefwisseling*, XXXIII.

⁸¹ Sauniere de L'Hermitage aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling* Deel 1, 140-141.

⁸² Heinsius, *De briefwisseling* Deel I, 1. Zie vooral de eerste voetnoot.

sterke verzekering van de geweldloze betrokkenheid welke zij wilden hebben met onze republiek en voor hun belangen nog een aantal van dat soort toevoegingen.⁸³

Vervolgens geeft Albemarle aan dat hij er het zijne van denkt, maar dat het aan Heinsius is om te oordelen over wat hij hiervan moet denken. Hij wil hem echter niet de mening onthouden, dat hij de indruk heeft dat de heren slechts willen dat Holland zich rustig houdt en dat geen er sprake is van echte interesse voor Holland en dat het voortbestaan van deze republiek niet echt van belang is voor Engeland. Met andere woorden: verwacht niet teveel van deze heren én wees voorzichtig met het vertrouwen in Engeland, maar oordeel zelf.⁸⁴ Dit vormt op zichzelf een aanwijzing vaak gehoorde stelling dat Anthonie Heinsius de hele oorlog lang bezeten was van een mogelijk verraad door Engeland. Met dit soort brieven lijkt dat paranoïde gevoel gerechtvaardigd.

Voor de Engelse beeldvorming is het belangrijk om aan te kaarten dat verscheidene krachten de feitelijke verslaggeving op zo'n manier hebben aangevuld, dat deze een negatieve weerklank kunnen hebben gehad op de manier waarop de Engelse elite deze verslaggeving tot zich nam. De latere brieven van Sauniere de L'Hermitage vormen hier een goede bron voor. Zo bericht hij op 24 juli 1703 dat men in Londen geruchten verspreid dat de handel tussen Holland en Frankrijk weer is aangevangen.⁸⁵ Anderhalf jaar later, op 27 januari 1705, maakt hij melding van directer gerichte haatzaaij, in dit geval een pamflet van lord Haversham, waarin deze onder meer stelt dat de Engelse belangen enkel in het water liggen en de Republiek de oorlog te land zelf maar moet betalen.⁸⁶ Een concretere indruk van hoe wijdverbreid deze tendens in het parlement is, krijgt men bij zijn verslag van het besluit van het Lagerhuis – een meerderheid dus – om alle schenkingen door wijlen Willem III in Engeland ongedaan te maken.⁸⁷

§ 2.4 Resultaten

Het valt mij op dat in de brieven aan de Engelse gezanten in de eerste periode (meestal geschreven namens de Engelse Minister van Buitenlandse Zaken) steeds wordt benadrukt dat zowel de stadhouder als de raadpensionaris opgezocht dienen te worden voor een audiëntie, wanneer nieuwe instructies worden uitgevaardigd. De griffier lijkt geen serieuze, actieve rol te spelen, wellicht doordat de raadpensionaris over al diens bevoegdheden en meer beschikt en ook deel is van dezelfde, overwegend orangistische partij (familie-fractie). Ook in de tweede periode van mijn onderzoek lijkt de griffier lichtelijk ondergesneeuwd. Wel wordt de voorzitter van de Staten-Generaal – vooral door de Engelse koning in de eerste periode – gezien als middel om standpunten aan de Staten-Generaal door te spelen.

⁸³ Albemarle aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling* Deel I, 177-178.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Sauniere de L'Hermitage aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling* Deel 2, 363.

⁸⁶ Sauniere de L'Hermitage aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling* Deel 4, 43.

⁸⁷ Sauniere de L'Hermitage aan Anthonie Heinsius, *De briefwisseling* Deel 2, 5.

Waar ik eerder de verhoudingen tussen de stadhouder en de Staten-Generaal onderzocht, kwam ik vaak uit op een samenwerking tussen de Willem III en raadpensionaris Fagel om zo nodig de Staten-Generaal buitenspel te zetten of diens opvattingen te beïnvloeden. Het is duidelijk dat, zoals Stephen Baxter ook vermeldt, slechts personen als Willem III en Fagel, die steeds aangeschreven werden en brieven voor zichzelf mochten houden, geheel op de hoogte waren van wat er speelde.⁸⁸ Ook gedurende de heerschappij van Anthonie Heinsius is duidelijk te zien hoeveel rapporten aan hem persoonlijk gericht zijn, zonder enige vermelding van een kopie naar de griffier of Staten-Generaal.

Wat betreft de Engelse houding is er een interessant verschil in perspectief op te merken geweest: daar waar auteurs als Baxter de Engels-Nederlandse verhoudingen in de periode 1681-1685 zo formuleren dat de Republiek als een vervelende vlieg voor de Engelse koning en zijn hof is⁸⁹, heb ik bij de door mij gekozen gezanten eerder het gevoel dat zij zich lichtelijk gegeneerd voelen en liever hadden gezien dat Karel II in eigen persoon het door zijn dubbelrol ingegeven, warrige verhaal was komen vertellen aan de Republiek. Iets dat ook min of meer zo verwoord wordt, want Chudleigh verzoekt meerdere malen om een door de koning ondertekende memorie met het Engelse standpunt dat de wereld zich beter bij de Franse eisen kan neerleggen.⁹⁰

Er is opvallend weinig te vinden over Willem III na zijn dood. Tegen de verwachting in heb ik geen hints kunnen vinden met betrekking tot zijn regeren en maar summier met betrekking tot de consequenties en directe gevolgen van zijn heerschappij na zijn dood. Een uitbreiding van mijn onderzoek met meer steekvragen en verder onderzoek op vruchtbare briefschrijvers had hier misschien verandering in gebracht. Dit is met name jammer omdat het mij belet mijn hoofdvraag volledig te beantwoorden op het gebied van de tweede periode, maar wellicht zegt het ook iets over het gemak waarmee de Nederlandse overheid voort kon gaan op de oude voet. Op dit punt geldt: geen resultaat is ook resultaat. In Engeland is het gevolg wat duidelijker: met het wegvallen van Willem III en het voortduren van de oorlog komt er ruimte voor de tegenstanders van Willem III en de oorlog, die daarbij gebruikmaken van nieuw propagandistisch middel dat hen ter beschikking is komen te staan: het relatief ongestraft bagatelliseren van het beleid dat Willem III voerde, om daarmee de voormalige aanhangers daarvan terug te kunnen dringen in het parlement.

⁸⁸ Baxter, *William III*, 180.

⁸⁹ Zie bijvoorbeeld Baxter, *William III*, 197.

⁹⁰ Zie bijvoorbeeld Chudleigh aan Secretary Conway, 21 november 1682, *The Dispatches*, 173.

Conclusie

Willem III en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden waren een sterke combinatie, waarin Willems positie tamelijk goed verankerd was. Hij was een bijna-monarch, maar misschien was het goed dat hij uiteindelijk geen koning van de Nederlanden is geworden: de instandhouding van een systeem zorgde mede voor rust en in zijn functie als stadhouder hoefde hij tenminste niet voor alles verantwoordelijkheid te nemen. Dit zal echter niet het enige zijn geweest; er was al sprake van een situatie van relatief comfort door zijn verhouding met de Staten-Generaal, waarmee we bij de hoofdvraag uitkomen. Zijn nauwe samenwerking met de raadpensionarissen Fagel en Heinsius droeg eraan bij dat hij de nationale overheid al goeddeels beheerste zonder te hoeven hervormen. Het was dan een log systeem; hij had bondgenoten in de machtigste interne figuren.

Willem III was de ‘Redeemer of the Fatherland’⁹¹, de redder van 1672, waarmee hij in het publieke debat een voorsprong had bemachtigd waar weinig politici aan durfden te tornen. Zijn plaats in de orde van erfopvolging voor de Engelse troon droeg daar enkel aan bij. Uiteindelijk kon hij door de duur van zijn regeerperiode als stadhouder en de rechten die hij had verkregen bij de benoeming van functionarissen in steden de veelal republikeinse oppositie tot een minimum beperken. Toch heeft Willem III het in de eerste periode van mijn onderzoek niet gemakkelijk gehad, misschien zelfs minder gemakkelijk dan Stephen Baxter het wil doen voorkomen, alhoewel die stelt dat Willems carrière op enig punt bijzonder zwak was.⁹² Zoals ook blijkt uit de door mij geanalyseerde brieven, had zijn koppige verlangen om Lodewijk XIV van tegengas te voorzien hem bijna zijn status gekost: een gedwongen vrede, of zelfs een alliantie met Frankrijk heeft gedurende de jaren 1681-1685 lang op de loer gelegen. De dubbelrol die de Engelse koning Karel II in deze periode speelde, maakte het er niet gemakkelijker op en de relaties tussen beide landen waren dan ook stroef te noemen. Het Engelse standpunt was dan ook dat de Republiek behoorlijk moeilijk was om mee om te gaan.

De kracht van Holland en de machtige functie van de raadpensionaris Anthonie Heinsius droegen er in aanloop naar de Spaanse Successieoorlog aan bij dat de relatieve politieke stabiliteit die in zowel Engeland als de Republiek had plaatsgevonden, kon continueren. Samen met de hertog van Marlborough stelde hij orde op zaken op het vasteland van Europa. Toch kon ook Willem III postuum niet ontsnappen aan het levendige, van propaganda doorspekte debat, dat mede bestond uit de verspreiding van pamfletten: pogingen te over om hem zwart te maken en daarmee zijn volgelingen. Uiteindelijk kon het dan ook niet anders of Engeland ging, in de loop van de Spaanse Successieoorlog, toch meer een eigen weg bewandelen, enigszins weg van de Republikeinse belangen en iets meer voor de eigen (handels-)belangen.

Het is mogelijk dat Willem III het Nederlandse politieke systeem in zijn latere jaren liet voor wat het was, omdat hij Heinsius aan zijn zijde had en daarmee iemand had die zijn weg kon vinden in

⁹¹ Baxter, *William III*, 111.

⁹² Baxter, *William III*, 206.

dat systeem. Helaas reikte mijn methodologische experiment niet ver genoeg om een aanwijzing voor het tegendeel – of een letterlijke bevestiging – te vinden. Hoe dan ook kreeg hij het voor elkaar om, met behulp van Franse provocaties, een oorlog op zo'n manier voor te bereiden, dat deze ook na zijn dood nog volgens zijn instructies gevoerd zou worden.

Bronnen- en literatuurlijst

Bronnen

Archives de la Maison d'Orange-Nassau, serie III, deel I, 558.

Correspondentie van Willem III en van Hans Willem Bentinck, eersten graaf van Portland, Nicolaas Japikse ed. (Den Haag 1927-1937).

The Dispatches of Thomas Plott (1681-1682) and Thomas Chudleigh (1682-1685): English Envoys at The Hague, Frederick Arnold Middlebush (s-Gravenhage 1926).

Heinsius, Anthonie, *De briefwisseling van Anthonie Heinsius 1702-1720*, A.J. Veenendaal ed. (Den Haag 1976).

Harskamp, Everard, 'Journael of dagelijxe annotitie vant gene ontrend de vredehandel tot Utrecht de Heeren, daer toe den 16 december 1711 van stadwege gecommiteert, is voorgekomen' (1711).

Manifest, houdende de redenen waerom de Hoogh Mog. Heeren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden genoodtsaecht zijn tegens de koningen van Vranckryk en Spaigne den oorlogh te declareren ('s Gravenhage 1702).

Literatuur

Baxter, Stephen B., *William III* (Londen 1966).

Fockema Andreae, S.J., *De Nederlandse Staat onder de Republiek: Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen*, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, deel 68, nr. 3 (Amsterdam 1961).

Franken, M.A.M., *Coenraad van Beuningen's Politieke en Diplomatieke Activiteiten in de Jaren 1667-1684* (Groningen 1966).

Fruin, Robert, *De oorlog van 1672* (Groningen 1972).

Geyl, Pieter, *Oranje en Stuart, 1641-1672* (Zeist 1663).

Hatton, Ragnild, *Diplomatic Relations between Great Britain and the Dutch Republic 1714-1721* (Londen 1950).

Japikse, Nicolaas, *Johan de Witt* (Amsterdam 1928).

Onnekink, David Martin Luther, *Het snelle initiatief en de brede blik: Engels-Staatse diplomatieke samenwerking gedurende de beginjaren (1702-1706) van de Spaanse Successie-oorlog* (Utrecht 1996).

Raa, F.J.G. ten, en F. de Bas, *Het Staatsche Leger 1568-1795 VI* (Breda 1921).

Troost, Wout, *Stadhouder-koning Willem III: een politieke biografie* (Hilversum 2001).

Veenendaal, A.J., 'The War of the Spanish Succession in Europe', in: J.S. Bromley (red.), *The Rise of Great Britain and Russia* (Cambridge 1970).

Wagenaar, Jan, *Vaderlandse Historie XIV* (Amsterdam 1755).

Wood, Curtis William, *A Study of Anglo-Dutch Relations in the Grand Alliance, 1701-1706* (Ann Arbor 1981).